

Naukowe ścieżki Urszuli Źydek-Bednarczuk (1952–2022)

IWONA LOEWE*

Profesor Urszula Źydek-Bednarczuk związana była z Uniwersytetem Śląskim w Katowicach – początkowo z Instytutem Języka Polskiego, a następnie z Instytutem Nauk o Kulturze i Studiów Interdyscyplinarnych, gdzie pracowała w Zakładzie Komunikacji Kulturowej oraz kierowała Pracownią Języka w Mediach. W latach 80. jako lektorka języka polskiego przebywała na Uniwersytecie im. Marcina Lutra w Halle w Niemczech. Była członkiem Zespołu do Spraw Kwalifikowania Lektorów Języka Polskiego jako Obcego w Zagranicznych Ośrodkach Akademickich, a od 2003 roku – Państwowej Komisji Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego. Przez wiele lat współpracowała z katowicką Szkołą Języka i Kultury Polskiej, była też m.in. kierownikiem letniego kolegium polsko-austriackiego. Prowadziła wykłady z zakresu bilingwizmu w nauczaniu języka polskiego jako obcego na studiach podyplomowych kształcących nauczycieli. Jej działalność dydaktyczna znalazła wyraz w postaci współautorstwa bardzo popularnych podręczników do kształcenia językowego.

* <https://orcid.org/0000-0002-5959-8938>, Uniwersytet Śląski, Katowice, Poland, iwona.loewe@us.edu.pl

Jako uczona wydała liczne prace naukowe w Polsce i za granicą. Jej badania mieściły się w kręgu lingwistyki komunikacyjnej, pragmatycznej, kulturowej (i międzykulturowej), w glottodydaktyce, a także w stylistyce. Spośród wielu ścieżek, którymi podążała Profesor Żydek-Bednarczuk (odtąd – Urszula), dla niniejszego wspomnienia wybrałam dwie. Jedną z nich wytyczyły wieloletnie zmagania Urszuli z kategorią tekstu, drugą – z bilingwizmem, który będąc fenomenem ważnym dla glottodydaktyki, stał się też ostatnimi laty zjawiskiem o dużej randze społecznej, skupiającym uwagę w związku z nasileniem się migracji w Europie (2007/2015/2021). W tym drugim polu badawczym mieści się także zainteresowanie stanem i funkcjonowaniem odmian regionalnych języków etnicznych, jak np. gwar Górnego Śląska czy języka kaszubskiego w Polsce, ale także dialektu baskijskiego w Hiszpanii, gaelickiego w Irlandii czy saamskiego w Norwegii. Pewną orientację w pozostałych ścieżkach badań Urszuli daje załączony do niniejszego wspomnienia wybór Jej prac.

Kamień milowy na pierwszej ścieżce badawczej stanowi książka pt. *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu* (Kraków 2005), w której naturę tekstu Urszula nowatorsko przedstawiła na tle dynamicznej współczesnej sytuacji kulturowej, społecznej i komunikacyjnej. Kolejne osiągnięcia Urszuli dotyczą tekstu (i hipertekstu) w przestrzeni internetowej (i jako składnika dyskursu medialnego), co widać w dwóch dziełach: w obszernym rozdziale *Przewodnika po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny* (2013) oraz w antologii *Język w internecie* (2019). Syntezy te dają wyrazisty i bogaty w szczegóły obraz cech językowych i stylowych dyskursu internetowego (pisowni, leksyki, składni, słowotwórstwa oraz innych specyficznych komponentów i problemów tej sfery komunikacji, jak oralność, piśmienność, elektroniczność itp.), obejmujący także sferę gatunków, które zrodził internet. Ważne uwagi sformułowała Urszula na temat kultury słowa w przestrzeni internetowej, a podejmując zagadnienia metodologiczne, uświadomiła ogrom zadań badawczych, jaki stawia przed lingwistami to nowe (i dynamicznie rozwijające się) medium.

Urszula miała narzędzia do tego, żeby zająć się tak skomplikowanym fenomenem jak hipertekst, gdyż wypracowała je sobie w badaniu nie mniej trudnych jednostek, jak rozmowa potoczna czy wywiad. Jeszcze w XX wieku przyjęła, że rozmowa potoczna jest tekstem, który służy do przekazywania informacji o jakimś przedmiocie, będącym tematem rozmowy. Rozpatrywała rozmowę w perspektywie komunikacyjno-kulturowej – jako przekaz czyjś

do kogoś, zawierający pierwiastek kulturowy związany z *ego* nadawcy i odbiorcy oraz wynikający z silnego wpływu okoliczności zewnętrznych (Żydek-Bednarczuk 1994: 152–153). Ów kontekst zewnętrzny w dużej mierze wynika z doświadczeń i nawyków interlokutorów, a także z podzielanych przez nich stereotypów. Wszystko to bywa też źródłem zakłóceń w porozumiewaniu się. Obierając lingwistyczne metody analizy tekstu, Urszula przyjęła wielopłaszczyznowe rozumienie tej kategorii „jako jednostki językowej charakteryzującej się następstwem znaków i bilateralną jednością między formą a treścią, która jest jednocześnie jednostką funkcjonalno-komunikacyjną, używaną w akcie komunikacji i spełniającą kryteria: spójności (kohezja i koherencja), intencjonalności, akceptabilności, informatywności, sytuacyjności oraz intertekstualności” (Żydek-Bednarczuk 2005: 154–155). Przyjmowała, że tekst klasyczny ma określoną kompozycję, funkcje i pozycje strategiczne.

Wierność zagadnieniom tekstowości zaowocowała przedstawioną w 2012 roku koncepcją hipertekstu. Urszula знаła rozważania Vannevara Busha nad systemami komputerowymi służącymi do organizacji tekstów zapisanych w pamięci maszyny. Wiedziała, że od lat 60. XX wieku pomysły Busha zaczęli wykorzystywać w swoich badaniach Douglas C. Engelbart i Theodore H. Nelson, samą zaś nazwę *hipertekst* wymyślił Nelson w latach 80. XX wieku. Urszula uznała więc, że „hipertekst składa się z nieograniczonej liczby e-tekstów” (Żydek-Bednarczuk 2012b: 169). Te zaś nie zawierają wszystkich wykładników tekstowości, jakie ma klasyczny tekst. Ekran monitora daje dostęp tylko do fragmentu kodu, którego efektem jest wirtualny e-tekst. Substancjalność klasycznego tekstu zastąpiona zostaje elektroniczną tekstualnością, która uwalnia pismo z ograniczeń. To prowadzi do łatwości skracania, modyfikowania, rozpraszania, kopiowania e-tekstów. Klasyczną kohezję zastępuje w hipertekście system linków, które zapewniają sieć znaczących relacji. Dają *netizenowi* (użytkownikowi komunikacji internetowej) dostęp do wielu połączonych informacji, ale połączonych w sposób kontrolowany przez projektanta hipertekstu. Link znacząco zmienia sposób, w jaki zaprojektowany hipertekst zostaje przyswojony i zinterpretowany (Żydek-Bednarczuk 2012b: 170–171). Urszula obrazowo pisała, że centrum hipertekstu bez przerwy przemieszcza się za internautą. Stała na stanowisku, że hipertekst może mieć wiele wejść i wiele wyjść, czym przypomina raczej anarchię niż hierarchię, może łączyć dany punkt z jakimkolwiek innym. Na poziomie kodu też zachodzi tu zmiana w porównaniu z tekstem drukowanym czy mówionym. Hipertekst

jest bowiem symbiozą znaków językowych, ikonicznych, muzycznych. Jest polisemiotyczny, multimedialny, wielowariantywny (intersemiotyczny). Taki „hipertekst od użytkownika wymaga kompetencji medialnej” – stwierdzała Urszula (Żydek-Bednarczuk 2012b: 175).

Dostrzegam zatem pewną naturalną kontynuację w badaniach Urszuli, idącą od doskonałego rozeznania w tekście dialogowym do rozważań nad tekstowością w sieci. Zobaczmy, jak wiele cech języka w internecie przynależących równocześnie do cech języka rozmowy potocznej zauważyła Urszula:

Są nimi skrótowość i ekonomiczność, [...] ekspansja polszczyzny potocznej, występowanie leksyki anglojęzycznej, wizualizacja języka za pomocą symboli stanów emocjonalnych – emotikony czy wyróżniki tekstowe – wielkie i małe litery, powtarzanie liter. [...] Dialogowość, spontaniczność, kolokwialność, sytuacyjność, multimedialność, [...] dynamiczność (Żydek-Bednarczuk 2013: 352).

Oczywiście, wiele z tych cech jest dyskusyjnych, jeśli polem odniesienia będą wszelkie teksty w sieci. Można jednak przyjąć, że takie postrzeganie internetu zgodne jest z ogólnym wrażeniem, jakie odnosili zarówno użytkownicy sieci, jak i jej obserwatorzy z przełomu XX i XXI wieku. Społeczeństwo urzekła wówczas owa dialogiczna mówioność, możliwa w medium, które formalnie posługuje się pismem. Z biegiem czasu jednak, wraz z upowszechnianiem się korzystania z sieci, a także ze wzrostem kompetencji interaktywnych jej użytkowników, okazało się, że język na ekranach komputerów wciąż mieści się w kulturze Gutenberga. Więcej rodzajów komunikacji nosi tu znamiona piśmienności i kultury druku niż dialogicznej mówioności.

Drugim obszarem badawczym, który pragnę przypomnieć jako pole sukcesów naukowych Urszuli, są refleksje glottodydaktyczne. Już w swoich pracach z ubiegłego stulecia Językoznawczyni podejmowała wątki, które potem nabrały szczególnej wagi społecznej: bilingwizm oraz kompetencja międzykulturowa. W Europie po roku 2007, kiedy podpisano układ w Schengen, ale też w wielu innych regionach świata oba te typy umiejętności okazały się szczególnie cenne. Migracje ludności stały się zjawiskiem ciągłym, a wraz z nimi – nabywanie kolejnego języka i kompetencji kulturowych, w efekcie czego całe rodziny i grupy społeczne stają się dwu/wielojęzyczne oraz dwu/wielokulturowe. Wobec tych procesów Urszula postanowiła zająć się problemem akwizycji kolejnych języków oraz kwestiami wynikającymi z ludzkiej potrzeby pielęgnowania języka rodzimego (pierwszego). Za najczęstszy przypadek wielojęzyczności uważała sytuację, kiedy „mówiący uży-

wają wymiennie – w zależności od środowiska czy sytuacji – dwu różnych języków” (Żydek-Bednarczuk 2007: 223). Jednak nie poprzestała na tym spostrzeżeniu. Kwintesencją Jej myślenia o bilingwizmie i zagadnieniach, które on implikuje, jest tekst z roku 2007. Przedstawiła w nim kategorie interjęzyka, dyglosji, dwukulturowości, kompetencji osób wielojęzycznych (rozumienia, czytania, mówienia, pisanie). Urszuli zawdzięczamy też rozróżnianie bilingwizmu indywidualnego i społecznego, a także otwarcie przestrzeni badawczych wynikających z tego rozróżnienia. Uważam bowiem, że ten Jej pogląd okaże się szczególnie inspirujący w dalszych badaniach. W wypadku bilingwizmu indywidualnego za konieczne do uwzględnienia Badaczka uznała: pochodzenie, funkcje, kompetencje, identyfikację zewnętrzną i wewnętrzną osoby dwujęzycznej. Bilingwizm społeczny z kolei łączyła ze wspólnotą, która posługuje się dwoma językami w ramach jednego terytorium, leżącego w kraju ojczystym (dyglosja) lub poza jego granicami (emigracja, diaspora). Sytuacje bilingwizmu społecznego typologizowała następująco:

- istnieje wspólnota znająca J1 i J2 i kontaktuje się ze wspólnotą znającą tylko J1;
- członkowie wspólnoty J1 znają J2 i członkowie wspólnoty J2 znają J1;
- tylko jedna osoba we wspólnocie zna J1 i J2, pozostali znają tylko J1 (Żydek-Bednarczuk 2007: 233).

W dzisiejszej sytuacji społeczno-migracyjnej i zaawansowanej globalizacji świata głębokiego wymiaru nabierają poglądy Urszuli na temat kształtowania się kompetencji kulturowej, sprzężonej z akwizycją drugiego języka. Jako teoretyk i praktyk proponowała konkretne metody i narzędzia pracy, które powinny przyczynić się do wzrostu kompetencji uczących się osób, całych rodzin czy grup społecznych. Zachęcała, by stosować trening postrzegania w postaci wolnych skojarzeń wywoływanych prezentowanymi formami ikonicznymi oraz filmami, trening dostrzegania stereotypów i standardów kulturowych (własnych i obcych), trening opowiadania tej samej historii z perspektywy zachowań we własnym kraju, trening opisywania materiału według schematu: opis – interpretacja – własne odczucia – podobieństwa i różnice w kulturze polskiej i własnej słuchacza. Prowadzić one miały do nabycia strategii interpretacji znaczenia wypowiedzi i sytuacji. Za cenne uważała uwrażliwienie na sytuacje konfliktowe i sposoby wychodzenia z nich, granie ról w różnych sytuacjach; porównywanie kultur, wczuwanie się w kulturę *Obcą, Inną*; próby wytworzenia trzeciej kultury oraz wykształcenia tolerancji na spotkanie z *Innym* (por. Żydek-Bednarczuk 2012a). Wagę tych praktyk podnosi także

najnowszy poradnik dla rodzin wielojęzycznych *Przepis na dwujęzyczność* Anety Nott-Bower, która od dekady aktywnie pracuje z rodzinami dwujęzycznymi, kształtując ich codzienne kompetencje w praktykowaniu dwujęzyczności i dwukulturowości. Jako istotny argument pedagogiczny za podnoszeniem kompetencji międzykulturowej podaje zależność dwukierunkową: „Im lepiej znasz kulturę związaną z językiem, tym lepiej poznasz ten język. Im lepiej znasz język, tym lepiej poznasz jego kulturę” (Nott-Bower 2022: 78). Tak też myślała Urszula.

Profesor Żydek-Bednarczuk zostawiła nam cenną wiedzę o tekście i hipertekście, o zwykłej, człowieczej rozmowie w spotkaniu twarzą w twarz i o komunikacji przez nowoczesne medium. O ludzkiej wielojęzyczności związanej z różnymi sytuacjami – z wyboru, z chęci pomnożenia swoich kompetencji, pokonywania barier i czerpania z różnorodności świata lub też z życiowej potrzeby, a nawet – niestety – z przymusu. Oświełając zjawiska, wnikając w ich istotę, Urszula nie tylko realizowała swoje pasje poznawcze, ale także dążyła do rozwiązania problemów, dostarczenia wielorakich narzędzi, które w nabywaniu kompetencji językowych i kulturowych byłyby rzeczywiście pomocne.

Jestem ogromnie wdzięczna, że mogłam być obserwatorką, a także towarzyszką naukowych podróży Urszuli. Jestem wdzięczna za Jej naukowe dziedzictwo.

Literatura

Nott-Bower A., 2022, *Przepis na dwujęzyczność. O efektywnym dwujęzycznym wychowaniu*, Leicester: Bilingual House.

Język w internecie. Antologia, 2019, red. M. Kita, I. Loewe, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Prace Urszuli Żydek-Bednarczuk (wybór)

Słownictwo specjalistyczne (socjolingwistyka)

Żydek-Bednarczuk U., 1987, *Słownictwo z zakresu motoryzacji we współczesnym języku polskim*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Żydek-Bednarczuk U., 1987, Sytuacja socjolingwistyczna w języku zawodowym na Śląsku, „*Socjolingwistyka*”, 7, s. 92–105.

- Żydek-Bednarczuk U., Tambor J., 1991, Język familijny w autochtonicznych rodzinach Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. – *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów 2*, red. K. Handke, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 163–171.
- Żydek-Bednarczuk U., 1997, Rejestry języka specjalistycznego. Uwagi dla tłumacza. – *Języki specjalistyczne. Język biznesu*, red. J. Arabski, Katowice: Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych, s. 27–41.
- Żydek-Bednarczuk U., 2014, Polski język naukowy wczoraj i dzisiaj, „*Transformacje. Pismo Interdyscyplinarne*”, 1–2, s. 80–81.

Rozmowa

- Żydek-Bednarczuk U., 1992, O kilku problemach metodologicznych badania rozmowy potocznej, „*Socjolingwistyka*”, XII–XIII, s. 21–37.
- Żydek-Bednarczuk U., 1993, Analiza rozmowy potocznej, „*Stylistyka*”, II, s. 205–218, <https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/s/article/view/4454>.
- Żydek-Bednarczuk U., 1994, *Struktura tekstu rozmowy potocznej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Żydek-Bednarczuk U., 1995, Wzorzec wywiadu telewizyjnego (na podstawie analizy programu „100 pytań do...”). – *Kultura. Język. Edukacja*, t. I, red. R. Mrózek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 155–166.
- Żydek-Bednarczuk U., 2004, Od rozmowy do talk-show. Uwagi o telewizyjnych gatunkach mowy. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2: *Tekst a gatunek*, red. D. Ostaszewska, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 424–438.
- Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków: Universitas.
- Żydek-Bednarczuk U., 2007, Nowy dialog w nowym medium, „*Prace Filologiczne*”, 53, s. 765–774.

Glottodydaktyka

- Żydek-Bednarczuk U., 1997, Language culture, language awareness, and writing curricula in Polish schools. – *Culture and styles of academic discourse*, ed. A. Duszak, Berlin: Walter de Gruyter, s. 89–101.
- Żydek-Bednarczuk U., 2007, Bilingwizm w badaniach glottodydaktycznych, społecznych i kulturowych. – *Sztuka czy rzemiosło. Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtelek, J. Tambor, Katowice: Gnome, s. 179–190.
- Żydek-Bednarczuk U., 2008, Tekst w procesie certyfikacji. – *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red.

- W. Miodunka, A. Seretny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 21–29.
- Żydek-Bednarczuk U., 2010, Autostereotypy i standardy kulturowe Polski i Polaka, Słowacji i Słowaka w dialogu międzykulturowym. – *Biblioteki na terenach pogranicza i ich rola w kształtowaniu społeczeństw wielokulturowych. Materiały pokonferencyjne. Wybór*, red. K. Ruchała, Bielsko-Biała–Žilina: Książnica Beskidzka, s. 34–51.
- Żydek-Bednarczuk U., 2012a, Kompetencja międzykulturowa w nauczaniu języka polskiego jako obcego, „*Postscriptum Polonistyczne*”, 2, s. 19–30.
- Żydek-Bednarczuk U., 2014, Tekst medialny w edukacji glottodydaktycznej, „*Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*”, 21, s. 335–344.
- Żydek-Bednarczuk U., 2015, *Spotkanie kultur: komunikacja i edukacja międzykulturowa w glottodydaktyce*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Dyskurs medialny

- Żydek-Bednarczuk U., 2004, Zmiany w zachowaniach komunikacyjnych a nowe odmiany językowe (odmiana medialna). – *Współczesne odmiany języka narodowego*, red. K. Michalewski, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 99–106.
- Żydek-Bednarczuk U., 2013a, Dyskurs medialny. – *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 179–198.
- Żydek-Bednarczuk U., 2013b, Metafory medialne z punktu widzenia lingwistyki, „*Transformacje*”, 1–2, http://www.e-transformations.com/wyszukiwanie_pl.php.
- Żydek-Bednarczuk U., 2013c, Wibrująca tożsamość dziennikarzy. – *Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*, t. 3: *Tożsamość dziennikarza*, red. M. Kita, M. Ślawska, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 13–24.
- Żydek-Bednarczuk U., 2019, Dyskurs medialny w ujęciu kulturowym, „*tekst i dyskurs – text und diskurs*”, 12(12), s. 111–120.

Nowe media

- Żydek-Bednarczuk U., 2003, Tekst w Internecie i jego wyznaczniki. – *Dialog a nowe media*, red. M. Kita, J. Grzenia, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 11–21.
- Żydek-Bednarczuk U., 2004, Kultura języka w Internecie. – *Oblicza Internetu: architektura komunikacyjna sieci*, red. M. Sokołowski, Elbląg: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, s. 71–85.

- Żydek-Bednarczuk U., 2007, Społeczeństwo informacyjne a problemy normy językowej, „*Poradnik Językowy*”, 10, s. 23–33.
- Żydek-Bednarczuk U., 2012b, Hipertekst w perspektywie lingwistycznej, komunikacyjnej i kulturowej. – *Transdyscyplinarność badań nad komunikacją medialną*, t. 1: *Stan wiedzy i postulaty badawcze*, red. M. Kita, M. Ślawska, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 168–178.
- Żydek-Bednarczuk U., 2013, Dyskurs internetowy. – *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*, red. E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk, Kraków: Universitas, s. 347–379.
- Żydek-Bednarczuk U., 2016a, Od gazety papierowej do gazety w internecie, „*Stylistyka*”, XXV, s. 309–318.
- Żydek-Bednarczuk U., 2016b, Wiedza klasyczna a wiedza w nowych mediach, „*Transformacje*”, 1–2.
- Żydek-Bednarczuk U., 2017, Transformations in the spheres of the internet and culture, „*Transformacje*”, 3–4, http://www.e-transformations.com/wyszukiwanie_pl.php.
- Żydek-Bednarczuk U., 2021, Man and machine in the perspective of convergence and artificial intelligence, „*Transformacje*”, 3, http://www.e-transformations.com/wyszukiwanie_pl.php.

Varia

- Jędrzejko E., Żydek-Bednarczuk U., 1997, O pojęciu gra i jego leksykalnych wykładnikach w aspekcie składni semantycznej. – *O języku, literaturze i kulturze*, red. E. Jędrzejko, U. Żydek-Bednarczuk, Warszawa: Energeia, s. 121–127.
- Żydek-Bednarczuk U., 2020, Ciało i cielesność w świecie wirtualnym na przykładzie reklamy, sztuki i mediów społecznościowych (wybrane problemy), „*Logos i Ethos*”, 52, DOI: 10.15633/lie.3580.

